

### MUŞ-VARTO ALEVİLERİNDE DİNİ ANLAYIŞ ve SOSYAL YAŞANTI<sup>1</sup>

(Varto Alevilerinin Kökeni, İnanç Esasları, İbadet Anlayışı ve Sosyal Hayatı)

- Religious Conceive and Social Life in Mus-Varto Alawis – *Origin, Tenets, Worship Concept and Social Life of the Varto Alawism* -

**Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN**

Kafkas Ü. İlahiyat Fak. Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

[huseyindogan5555@hotmail.com](mailto:huseyindogan5555@hotmail.com)

**Abstract** *With their specific beliefs, conception of worship and social life, alawism is a fact of Turkey. Although Mus-Varto alawism overlaps with the understanding of the basic principles of traditional Alawism in general, some slight differences have been observed in cities and rural areas. In city centers traditional Turkish life styles has to some extent been changed. It goes without saying that the current conditions, historical experiences, asimilations, political and cultural factos played their own roles in this change.*

*In this paper Varto alawism is analyzed in terms of how they have transformed themselves in terms of social change in modern times.*

**Key words:** *Alawî, Sunnî.*

#### Giriş:

İslâm dini, tabiatı ve indiriliş gayesi gereği insanlar arasında kardeşlik fikrini geliştirerek toplumsal birlik ve beraberliğin peçinleşmesini hedeflemiştir. Ancak, evrensel bir din olan İslâm dininin özünde bir değişiklik olmasa da, dinin muhatabı olanların metin/kelâmdan anladıkları doğal olarak farklılık göstermektedir. Ayrıca müslüman toplumların İslâm dinini anlama, yorumlama ve uygulama biçimlerinde bazı farklılıkların olduğu da bilinen bir gerçektir. İslâm dinini kabul eden milletler eski inanç, düşünce ve uygulamalarından tamamıyla vazgeçememişler ve alışageldikleri hayat tarzına, İslâm dini içinde yer aramaya çalışmışlardır. Öte yandan İslâm toplumunda yaşanan ilk dönem siyasî, fikrî ve toplumsal olaylar, daha sonraki dönemlerde çeşitli itikadî ve mezhebî grupların ortaya çıkmasına ve İslâm tarihinde kapanması çok zor yaraların açılmasına doğrudan sebebiyet vermiştir.

Ortaya çıkan bu inanç gruplarından birisi de, hiç şüphesiz günümüzde üzerinde yoğun tartışma ve spekülasyonların yapıldığı “alevilik”tir. Ancak kendilerini Alevî olarak adlandıranlar da dâhil olmak üzere hemen hemen her kesim, bu dinî grubu kendine has biçimiyle ele almaya, tanımlamaya ve yorumlamaya

---

<sup>1</sup> Bu makale, 03-05/10/2013 tarihleri arasında Bingöl Üniversitesi’nce düzenlenen “Geçmişten Günümüze Uluslararası I. Alevilik Sempozyumu”nda tebliğ olarak sunulan “Muş (Varto) Alevilerinde Dinî İnanç ve Sosyal Hayat” başlıklı çalışmanın genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş halidir.

çalışmaktadır. Bu cümleden olarak alevîlik konusunu ferdi bütün ön yargılardan uzak, olabildiğince objektif bir biçimde ele alma zorunluluğu vardır. Hiç kuşku yok ki bu yapılırken, teoriden çok alan araştırmalarına ağırlık verilmelidir. Çünkü teorik bilgilerden ziyade inanan ve yaşayan bir toplumu incelemek, mensuplarının hayat tarzını anlamaya çalışmak insanî ve içtimaî bütünleşmeye daha fazla katkı sağlayacaktır. Her ne kadar dinden anlaşılan farklılık arz etse de bu farklılığın, daha çok teoride kalmasını sağlamak ancak, yukarıda bahse çalıştığımız alan araştırmalarıyla elde edilebilecek bir husustur.

Günümüzde alevîlik konusu, üzerinde gittikçe yoğun ve etkili biçimde tartışmaların yaşandığı bir alan haline dönüşmüştür. İşte buradan hareketle bu bildirinin ana temasını, din sosyolojisi biliminin metod ve tekniklerini kullanmak suretiyle Muş ili Varto ilçesi örneklemeden hareketle alevîliğin, tarihi süreç içerisinde sahip olduğu gelişim ve değişim aşamalarının doğrudan incelenmesi oluşturmaktadır. Sosyo-kültürel değişim sürecinde, alevîlerin dinî inanç, tutum ve yaşantıları üzerinde meydana gelen farklılıkları tecrübî ve sistematik din sosyolojisinin yaklaşımlarına göre pratik açıdan anlamaya ve açıklamaya çalışmak, ayrıca bu bildirinin ana konuları arasında yer almaktadır. Öyle ki sosyo-kültürel ve ekonomik değişim sürecinden geçen alevî menşeli toplumların dinî inanç, pratik, tutum ve davranışları üzerinde ne tür etkiler meydana geldiği sorusu, bu bildirinin cevap aramaya çalıştığı temel problemlerden birisidir.

Bu itibarla din kurumunun toplumsal yapı içindeki yerini ve işlevlerini ortaya koyma noktasında, bu işlevlerin toplumsal ve dinî dönüşümlere bağlı olarak nasıl değiştiği ile din kurumunun niteliklerinde ve inancın benimsendiği topluluk üyelerinin ilişkilerinde ne tür gelişmeler olduğu gerçeğinin sosyolojik ve kültürel bakımdan incelenmesi gerekmektedir. Zira din, sosyolojik, teknolojik, kültürel ve ekonomik vb. gelişmelerle doğrudan veya dolaylı bir ilişki içindedir. Burada gerek sosyo-ekonomik ve gerekse de sosyo-kültürel çerçevede salt bir etkileşimden bahsetmek mümkün değildir. Toplumun yapısını oluşturan farklı değişkenlerin hem dinin üzerinde, hem de dinin bu farklı değişkenler üzerinde sürekli etkisi olmaktadır. Fakat bu karşılıklı etkinin, zaman ve mekâna göre de ağırlığı ve neticeleri sürekli olarak değişebilmektedir.

Günümüzde alevîlik, bu değişimlere bağlı olarak üzerinde önemle durulması gereken bir sosyal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü alevîler, sanayileşmenin getirisi olarak ekonomik, teknolojik ve bilimsel açıdan; kentleşmenin etkisiyle de sosyolojik ve kültürel açıdan geleneksel bir çeşit kültürel kırılma ve sosyolojik kopuşlar yaşamışlardır. Bu kırılma ve kopuşların sonucunda alevîliğin kültürel, kurumsal, inançsal ve pratiksel boyutları büyük ölçüde erozyona uğramış ve bu yüzden tanımı da farklılaşmıştır. Bu itibarla alevîliğin, sosyal değişim ve gelişim açısından ülkemiz gerçeğine uygun olarak ne tür bir ivme ve ilerlemeyi

sağlayabildiği hususu da son derece büyük önem arz etmektedir. Çünkü sosyal değişim ve gelişim hatta modernleşme, grup ve kitlelerin hayata olan bakış ve algılarını etkileyen önemli unsurlardandır.

#### A. VARTO İLÇESİNİN TARİHİ, EKONOMİK DURUMU ve SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

##### I. Varto'nun Kısa Tarihesi ve İsimlendirilmesi

Genel kanaate göre Varto tarihinin Urartularla başladığı kabul edilmektedir.<sup>2</sup> Varto'da Urartulardan sonra Medlerin, Perslerin, Port, Roma ve Bizanslılar'ın hâkimiyet kurduğu; sonradan 1071 Malazgirt Savaşı'yla beraber Türklerin egemenliğine geçmiştir.<sup>3</sup> Buna göre "Varto" ismi, gerçekte "Urartu" kelimesinin zamanla halk arasında evrimleşmesi sonucu ortaya çıkmış bir isim olabilir.

Varto yöresinin veya merkezinin bilinen en eski isimlerinden birisi de "Güm-Güm" dür. Halk dilindeki söylem biçimi ise, "Gim-Gim"dir. Bu ismin referanslarıyla ilgili değişik rivayetler söz konusudur. Bazı rivayetlere göre Oğuz Türklerinin 786 yılında Varto'ya gelmesiyle evlerinin çok kalabalık olduğu ve at kişnemelerinin aşırı yoğunlukta ses çıkartmasından dolayı Akkoyunlu Oymakbaşı Goşkar Baba'nın bu ismi bölgeye verdiği kabul edilmektedir.<sup>4</sup> Bazı rivayetlere göre ise, Bingöl dağlarının 3000 m. rakımında bulunan Goşkar Baba'nın mezarını ziyarete gidenlerin gerek eğlenceleri gerekse de at koşturmaları sırasında davul sesine benzer biçimde gümbürtüler çıkarmasından ötürü yörenin adının "Gim-Gim" olarak konulduğu ifade edilmektedir.<sup>5</sup>

Başka bir rivayete göre ise de, Varto'da "toy kuşları"nın çok olmasından hareketle Selçuklu hükümdarlarının bu yöreye gelip av yaptıkları, bu yöre hakkında "orada çokça toy var" dedikleri; zamanla da bu ifadenin, halk dilinde Varto kavramına dönüşmüş olduğundan bahsedilmektedir.<sup>6</sup>

Bir başka saptamaya göre ise, Varto'nun etrafındaki veya çevresindeki kimi yüksek dağlar bugün sönmüş görünseler de, bunlar geçmişte birer volkanik dağlardı. Dolayısıyla Goşkar Baba veya Varto'nun güneyindeki Kur Tepesi gibi dağ ve dorukların çıkardığı seslerden dolayı halk buraya "Gim-gım" demiştir.<sup>7</sup>

<sup>2</sup> İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Yurt Yay., Ankara, 1992, s. 25-27.

<sup>3</sup> Beşikçi, *a.g.e.*, s. 29.

<sup>4</sup> Beşikçi, *a.g.e.*, s. 29.

<sup>5</sup> Beşikçi, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>6</sup> Baki Öz, *Atevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yay., İstanbul, 1997, s. 162-163.

<sup>7</sup> Öz, *a.g.e.*, s. 163.

Diğer taraftan yörede çok sık deprem olması, bu ismin verilmesinde doğrudan etkili olmuş olabilir. Bu itibarla gerçekte “Varto” isminin bir köy, belde ya da kasaba isminden öte, belli bir bölge veya yörenin ismi olması kuvvetle muhtemeldir.

Varto'nun, kaba bir hesaplamayla 900 yıllık tarihî geçmişinden bahsedilmektedir. Çünkü Urartuların, tam ve gerçek anlamda bir Türk uygarlığı olduğu kesinlik kazanmamıştır. Zira tarihî kaynaklar, Urartu uygarlığı içinde birçok Ermeni krallığı olduğu noktasında birleşmektedirler.<sup>8</sup> Bu bakış açısından kaynaklanmış olsa gerek ki Van, Patnos, Erivan, Varto gibi isimler, Ermenice'den ödünç alınıp kullanılmış ve zamanla Türkçeye transforme edilmiştir. Ermenilerin, Varto'da yoğun olarak yaşadığı düşünüldüğünde Varto isminin, Ermenice olma olasılığı da bu bağlamda ağırlık kazanmaktadır.

Sonuç olarak 1963-1964 yılında Kayalıdere Köyü'nde arkeologların yaptığı kazılarda, Urartular ile ilgili kalıntılara ulaşılmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'yla ilçe, Selçukluların eline geçmiş daha sonra da Karakoyunlular ve Akkoyunlular hâkimiyeti devir almıştır.<sup>9</sup> Varto yöresi, 1514 Çaldıran Savaşı'yla Osmanlıların idaresine geçmiştir. Cumhuriyet sonrasında da, Muş Valiliğinin teklifi ile İçişleri Bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı ile Varto ismini alarak ilçeleşmiştir.

## II. Varto'nun Coğrafi Konumu ve Demografik Yapısı

Varto ilçesi, konum olarak Muş ilinin kuzeybatısında yer almaktadır. Kuzeyde Erzurum ve batıda Bingöl illeriyle; doğuda Bulanık ilçesi, güneyde ise Muş merkezle çevrilidir. Yüzölçümü 1.418 km<sup>2</sup>'dir ve Muş il alanının % 17,3'ünü kaplamaktadır.<sup>10</sup>

Etrafı dağlarla çevrili ve kaplı olan ilçe alanı, Muş il alanının en yüksek bölümünde yer almaktadır. İlçenin kuzeyini Bingöl Dağları'nın uzantıları oluşturmaktadır. Rakım, Bingöl Dağları'na doğru ilçenin kuzey sınırında 3000 m.'yi; Akdoğan ve Şerafettin dağlarının uzantılarında ise 2.300 m.'yi aşmaktadır. İlçe alanı Murat nehri ile Bingöl Çayı ve bu iki akarsuyun kollarınca derin bir biçimde parçalanmış durumdadır. Murat nehri, ilçe alanına doğudan giriş yapmakta ve doğu-batı istikametinde Muş-Merkez sahasıyla doğal bir sınır oluştururcasına Keban Gölü'ne doğru akıp gitmektedir. Nehir, Kayalıdere Köyü'nün batısında Bingöl Suyu'nu almakta olup, bir dirsekle güneye yönelerek ilçe alanını terk etmektedir.

<sup>8</sup> Beşikçi, *a.g.e.*, s. 89-90.

<sup>9</sup> Beşikçi, *a.g.e.*, s. 91.

<sup>10</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

Akdoğan (Hamurpert) Gölü, ilçenin doğusunda kalmaktadır. Bu gölün hemen güneyinde ise, Küçük Hamurpert Gölü yer almaktadır. Varto ilçe merkezi ve birçok köyü, deprem fay hattı üzerinde bulunmaktadır; bu nedenle ilçe değişik tarih ve zamanlarda bir kuvvetli depremlere maruz kalmıştır. Varto, ilki 1946'da; ikincisi de 1966'da olmak üzere iki büyük deprem yaşamıştır. Bu depremlerde aşırı derecede can ve mal kaybı yaşayan ilçe, kendini toparlamakta sıkıntı ve zorluk yaşamıştır. Nitekim 1966'daki depremde 2.118 kişi hayatını kaybetmiştir.<sup>11</sup> Bu depremde Varto merkezi tümüyle yıkılmış ve yerle bir olmuştur. Bunun üzerine sürece paralel olarak yeniden toparlanmaya çalışan ilçe, alt-üst yapısıyla ayakta kalmanın mücadelesini vermiştir.

Varto'nun 1985 nüfus sayımındaki toplam nüfusu 44.116 idi. Ancak daha sonraları işsizlik, göç, imkânsızlık ve siyasal gerekçelerle bu oran daha da azalmıştır.<sup>12</sup> Bugün ilçe merkezinin toplam nüfusu 10.000 civarındadır. Köylerde nüfus daha fazla durumdadır. Varto'nun köyleriyle birlikte toplam nüfusu yaklaşık 30.000 dir.<sup>13</sup> Muş'un yüzölçümü bakımından olduğu gibi nüfusça da dördüncü büyük ilçesi durumundadır. 1966'da yaşanan depremde Varto, ölümler sebebiyle uğradığı nüfus kaybına ek olarak ilçe merkezi ve köylerindeki binaların büyük bölümü yıkıldığından göçle birlikte ciddi kan kaybı yaşamıştır. Varto ilçesinin ikisi bucak merkezi olan toplamda 86 köyü bulunmaktadır. Depremlerden ve göçlerden önce bu sayıyı 100'e çıkaranlar da vardır. Bucak merkezi olan köyler ise, Çaylar ile Omcalı Köyleridir.

### III. Varto'da Ekonomik Durum

Varto'da halkın en önemli geçim kaynağı, Muş genelinde olduğu gibi tarım ve hayvancılıktır. Başlıca tarım ürünleri buğday olmak üzere tahıldır. Özellikle de yaz döneminde, sebzeçilik faaliyetleri hız kazanmakta ve domates, kavun, karpuz gibi sebzelerin üretimine ağırlık verilmektedir. İlçede üzüm, elma ve armut üretimi de önemli oranda gerçekleştirilmektedir. Varto, bitkisel üretimden çok hayvancılık bakımından gelişmiştir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ilçe kırsalında oldukça gelişmiş durumdadır. İlçe alanının ve sahasının bunda önemli etkisi mevcuttur. Koyun ve kıl keçisi varlığı bakımından Muş-Merkezden sonra ikinci durumdadır.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>12</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>13</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>14</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (22.08.2013).

İlçe nüfusunun tahmini % 50'si geçimini sadece tarımdan karşılamakta; % 45'i ise, tarımla birlikte tarım dışı gelirlerden de destek sağlamaktadır. Varto ilçesinde yaklaşık 6000 çiftçi ailesi bulunmaktadır.<sup>15</sup> İlçenin ekolojik ve topografik yapısı nedeniyle tarımsal faaliyetler kısıtlı olarak üretilmektedir. 400 m.'den 1.275 m. rakıma kadar çıkan ortalama % 60–70 eğimli arazilerde kışları sert ve uzun; yazları sıcak ve kurak geçen havalarda tarımsal üretimde ürün desenini azaltmakta, hatta üretimi olumsuz etkilemektedir. İlçenin ekolojik ve topografik koşulları dikkate alındığında alternatif bitkisel üretim söz konusu olmamaktadır. Ancak dar alanlarda, kısıtlı sayıda yan ürün arayışları çiftçilerce sürdürülmektedir.

#### IV. Varto'nun Sosyo-Kültürel Yapısı

2000 yılı nüfus sayımına göre ilçe nüfusu 30.860'tır.<sup>16</sup> Bu nüfusun yaklaşık 10.000'i ilçe merkezinde; kalanı ise köy ve beldelerde kayıtlı durumdadır.<sup>17</sup> Varto'nun yerleşenlerinin tamamına yakını kürt kökenlidir.<sup>18</sup> Merkez nüfus kürtlerden oluştuğu gibi, belde ve köylerin sakinleri de yine kürt menşelidirler. Diğer taraftan sayıca çok az olmak üzere sadece 1 veya 2 tane çerkez köyü (Şenova Köyü) de ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır.<sup>19</sup> Öyle anlaşılıyor ki, bu yörede çerkezlerin iskân etmiş olmaları, çerkezlerin Kafkaslar'dan Ermenilerce püskürtülmesiyle izah edilebilir.

İster kürt isterse de çerkez kökenli olsun, Varto yöresinde % 35-40 oranında alevî yaşamaktadır.<sup>20</sup> Hatta ilçe merkezinde durum o kadar bariz bir hal almıştır ki, aşağı mahallede oturanlar sünnî; yukarı mahallede oturanlar ise alevî olarak tanımlanmaktadır. Bu durum köylere yani kırsala inildiğinde daha da belirginleşmekte olup, sünnî ve alevî köyleri birbirinden çok net olarak ayrılmaktadır. Varto kırsalında alevî ve sünnîlerin beraberce iç içe yaşadıkları köy yerleşmelerine pek rastlanmamaktadır. Alevî köylerinde sadece alevî kökenli olan insanlar iskan ederken/yaşarken; sünnî köylerde de sadece sünnî olan insan veya gruplar hayatlarını devam ettirmektedirler.

Gerek ilçe merkezinde gerekse de köylerde yaşayan alevîler arasında var olan birçok örf ve âdetler, benzer bir şekilde sünnîler arasında da görülmektedir.

<sup>15</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (22.08.2013).

<sup>16</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>17</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>18</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

<sup>19</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürlüğü. (21.08.2013).

<sup>20</sup> Varto Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürlüğü. (21.08.2013); Varto Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).

Bunun sebebi, kökenini kendileri bilmeseler de, çoğu örf ve âdetin Orta Asya kaynaklı olmasından ileri gelmektedir. Ancak Anadolu'ya gelişten sonra yaşanan süreç içerisinde bazı örf, âdet ve gelenekler unutulmaya yüz tutmuş; hatta bir kısmı zamanla terk edilmiştir. Alevîler, son zamanlara kadar çevrelerinde yaşayan sünnilerden ve kentten soyut bir hayat yaşadıkları için, Türk örf ve âdetlerini daha uzun süre muhafaza etmişlerdir.

### B. VARTO ALEVÎLERİNİN KÖKENİ ve YÖREYE YERLEŐİMİ

Varto alevîlerinin kökeni doğrudan Tunceli (Dersim)'deki Kureyşan Ocağı'na dayanmaktadır.<sup>21</sup> Asıl ocak, Malatya-Adıyaman tarafındadır. Tunceli'deki ocak ise, Mazgirt ilçesinin Düzgün Baba Dağı civarındaki "Büyük Köyü"ndedir.<sup>22</sup> Hacı Kureyş'in, Moğol istilası sonrasında Horasan'dan gelip Tunceli'ye yerleştiği rivayet edilmektedir. Kureyşan Ocağı, daha çok ruh hastalıklarına şifa bulma amacıyla ziyaret edilen bir ocaktır.<sup>23</sup>

Baytiyarlar, Lolanlar, Sisanlar, Erzincan'ın Cibice Boğazı'ndaki Balabanlar, Kuzican'daki Çarekanlılar, Kureyşan Ocağının müritleridir.<sup>24</sup> Tunceli yöresinde en büyük dede soyu aşireti Kureyşan'dır.<sup>25</sup> Kureyşan isminin Horasan kelimesinin muharrefi olduğu şeklinde bir görüş de vardır.<sup>26</sup> 1515-1516 tarihlerinde Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi sonucunda birçok alevî ölüm korkusuyla kaçarak dağlara, mağaralara ve ormanlık bölgelere sığınmışlardır. Tunceli ve çevresi de, bu kaçan insanların sığındığı alanlardan birisi olmuştur. Bu bölgede bulunan Lolan Aşiret'i, Tunceli'nin Pülümür ilçesine bağlı Danzik, Çirik, Harsi, Dağbek Köyleri ile Erzincan'ın Tercan ilçesine bağlı bulunan Mezra, Pelegöz, Gavrenci Köyleri'nde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Buralarda elli ya da yüz hanelik köyler kuran Lolan

<sup>21</sup> Munzur Çem, *Dersim'de Alevilik*, Peri Yay., İstanbul, 1999, s. 160-161.

<sup>22</sup> Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, Kalan Yay., Ankara, 1999, s. 196.

<sup>23</sup> Sevgen, *a.g.e.*, s. 196-197; Talip Tuğrul, *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2006, s. 36-38.

<sup>24</sup> Ali Yaman, *Alevilikte Dedeler-Ocaklar*, Uğur Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 97-98; Tuğrul, *a.g.e.*, s. 38-41.

<sup>25</sup> Nejat Birdoğan, *Türkiye'de Alevîler, Bektaşiler, Nusayriler*, (İSAV Tartışmalı İلمي Toplantılar Dizisi), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 45.

<sup>26</sup> Birdoğan, *a.g.e.*, s. 45.

Aşireti, gittikçe sayıca çoğalmaya başlamış ve bu bölgeye sığamaz hale gelmişlerdir.<sup>27</sup>

1553-1555 yılları arasında Kanunî Sultan Süleyman III. İran seferine çıkmıştır. Sultan Süleyman, seferin sonbaharda yapılmış olması ve doğu illerine kışın erken gelmesi sebebiyle, kışı Halep'te geçirmeye karar vermiştir.<sup>28</sup> Bu sefer esnasında Kerbela'da bulunan Hz. Hüseyin'in ve Necef'te bulunan Hz. Ali'nin türbelerini ziyaret etmiştir. Emevîler'in, Kerbela'da, Ehlibeyt'e karşı yaptıkları katliamdan çok etkilenmiştir. Alevîlerin haksızlığa uğradığını düşünen Kanunî, bundan büyük üzüntü duymuştur. 1554 yılının Nisan başlarında Diyarbakır üzerinden hareket eden Kanunî, Bingöl üzerinde Murat nehrini izleyerek bugünkü Karlıova'nın Kargapazarı ovasında ordusuna çekidüzen vermek için mola vermiştir.<sup>29</sup> Kanunî Sultan Süleyman'ın bu iyi niyetini fırsat bilen Lolanlı Bal Ağa ve beraberindeki heyet, Sultan'ın huzuruna çıkarak hürmetlerini sunmuşlardır. Lolanlılar, Sultan'ın iyi niyetinden istifade ederek yeni bir yerleşim alanı olan Varto'da iskân edilmeleri için kendisinden icazet talep etmişlerdir. Kanunî, bu talebi olumlu karşılamış ve Lolanlılar'ın Varto'ya yerleşmelerine izin vermiştir.<sup>30</sup> Böylece Lolanlılar, Varto'ya ilk defa yerleşen Aşiret olmuşlardır. Daha sonra Hormekan ve Avdelan Aşiretleri de gelip Varto'ya yerleşmişlerdir.<sup>31</sup> Akabinde Urfa yöresinde ikamet eden Mili ve Temiran Aşireti de, aynı şekilde göç ederek Varto'yu mesken edinmişlerdir.<sup>32</sup>

Kureyşan Ocağı'nın talipleri olan Lolan ve Hormekan Aşiretleri dinî ve manevî vecibelerine bağlı aşiretlerdir. Bu yüzden, Tunceli'nin Nazımiye ilçesinin Çamurek ve Devapilé (Büyükköy) köylerinde ikamet eden Ehl-i Beyt neslinden gelen Kureyş Baba'nın torunlarından Ali, Gali ve Mevali'nin çocukları, her yıl sonbahar mevsiminde talipleriyle birlikte dinî vecibelerini yerine getirmeleri için Varto'ya gitmişler ve cemler yapmışlardır.<sup>33</sup> Bu durum yıllarca devam etmiştir. Doğu Anadolu'nun çetin kış şartlarına sahip olması ve yörenin dağlık olması nedeniyle, dedelerin taliplerini her yıl ziyaret etmeleri çeşitli sıkıntılara neden olmuştur. Bu durum sonucunda Varto'da yaşayan Lolan ve Hormekanlılar pirlерinin

<sup>27</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s. 65-68.

<sup>28</sup> Ocak, *a.g.e.*, s. 71.

<sup>29</sup> Ocak, *a.g.e.*, s. 71.

<sup>30</sup> Birdoğan, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>31</sup> Ocak, *a.g.e.*, s. 85.

<sup>32</sup> Ocak, *a.g.e.*, s. 86.

<sup>33</sup> Hasan Şanlı, *Dersim'de Cem*, Tij Yay., İstanbul, 2004, s. 125.



Varto'ya yerleşmelerini talep etmişlerdir.<sup>34</sup> Talepler, dedeler tarafından olumlu karşılanmış olup, 1820'lerde Ali ve Gali'nin soyundan gelen ve Kureyş Baba'nın torunlarından olan Dervif Ali'nin oğlu Dervif Suleyman Varto'ya giderek Seki (Keça) Koyu'ne; Dervif Suleyman'ın amcası Dervif Ahmed, Helefan (Ağaçalı) Koyu'ne; Uzun Huseyin (Useni Dergi) Serçuk Koyu'ne; Poruk Yusuf (Yusufi Porigi) Unaldı (İskender) Koyu'ne yerleşmişlerdir. Dervif Suleyman'ın amcası Gekil ise, ilk başta Hınıs'ın Helefan (Helafani Pe Koği) Koyu'ne; daha sonra oradan ayrılarak Varto'nun Helefan koyu'ne; sonrasında da bir takas sonucu orayı terk ederek oğlu Seyid Mahmud-i Gek ile birlikte Omcalı nahiyesinin Deva Gek mezarına yerleşmiştir.<sup>35</sup>

### C. VARTO ALEVİLERİNİN DİN ANLAYIŞI

#### I. Varto Alevilerinin Kullandığı Temel Bazı

##### Kavramlar

##### I.1. Din:

Din, ilk insanın varlığıyla ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihi araştırıldığı zaman fertler münferit olarak dinsiz olabilmekte; fakat toplumlar asla dinsiz olamamaktadır. Bu gerçek dinin, bireyin ruhunda hayat bulduğunu ancak toplum içi dinamikleri etkilediği ölçüde kalıcı hale gelebildiğini göstermektedir.<sup>36</sup> Çünkü insan, gerek yalnızken gerekse diğer insanlarla olan münasebetlerinde sahip olduğu değerlere içe dönük, kısa vadeli anlamlar yüklemekten ziyade daha çok, uzun vadeli ve geniş hatta bazen kendisinin dahi anlamlandıramadığı doğauştüstü anlamlar yüklemektedir. Dolayısıyla, yüklemiş olduğu bu anlamları ifade edebildiği ölçüde kendine âlemde yer edinmekte ve önemli biri olduğunu hissetmektedir.<sup>37</sup> Kimi zaman da din, inancı sayesinde anlamlandırabildiği sırları karşısında hayret ve korkuya düştüğu âlemin önünde ezilmekten ve genişliği karşısında kaybolmaktan kurtulabilmektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki din, insana insanlığını hem idrak ettirmekte hem de onu değerli kılmaktadır.

<sup>34</sup> Cemal şener, *Osmanlı Belgelerinde Aleviler-Bektâşiler*, Karacaahmet Sultan Derneği Yay., İstanbul, 2002, s. 41-42.

<sup>35</sup> şener, *a.g.e.*, s. 45-48.

<sup>36</sup> W. Montgomery Watt, *Dinlerde Hakikat –Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım-*, trc.: A. Vahap Taşan-Ali Kuşat, İz Yay., İstanbul, 2002, s. 62.

<sup>37</sup> Zekeriya Pak, *Allah-İnsan İletifimi*, İlâhiyat Yay., Ankara, 2005, s. 11-17.

### I.2. Alevî:

Alevî, Arapça kökenli bir kelime olup anlam olarak “*Ali’ye mensup, Ali’ye ait*”<sup>38</sup> anlamına gelmektedir. Mezhepler ve Tasavvuf Tarihi Edebiyatında ise, “*Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak*” anlamlarında kullanılmıştır.<sup>39</sup> Bu bakımdan Hz. Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan kimseye “alevî” denmiştir. Bu sevginin normal ve makul ölçüde olanı yanında derece derece Hz. Ali’yi ilah seviyesine ulaştırarak kadar marazi şekilleri de mevcut bulunmuş ve hatta günümüzde dahi bulunmaktadır.<sup>40</sup> Normal ve makul ölçüde duyulan bu sevgi ve saygının sahibi insanların oluşturduğu bu akıma ise “alevîlik” denmektedir. Gerçekte alevîlik, Hz. Muhammed (s.a.v)’in ölümü (632) ile ortaya çıkmış bir olgudur. Peygamberin ölümünden sonra, kimin halife olacağı konusunda müslümanlar ikiye ayrılınca bir kısmı, Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini öne sürerken; karşı grupta olanlar ise, Hz. Ebû Bekir’in halife olmasını talep etmişlerdir.

### I.3. Bektâşî:

Hacı Bektâş-ı Veli adına Anadolu’da kurulmuş, zamanla Anadolu ve balkanlarda (özellikle de Arnavutluk) yayılmayı başarabilmiş ve varlığını günümüze kadar devam ettirebilmiş alevî tarikatıdır. Bu tarıkata bağlı olan ve Hacı Bektâş-ı Velin’in yolundan gidenlere de “*bektâşî*” denilmektedir.<sup>41</sup> Bektâşîliğin doğuşu 1240 yılına dayanır. Babailer İsyanı’nın bastırılmasından sonra Baba İshâk’ın halifesi olan Hacı Bektâş-ı Veli’nin etrafında toplananlar kendilerine Hz. Muhammed (s.a.v)’i mürşid, Hz. Ali’yi rehber ve Hacı Bektâş-ı Veli’yi de pir olarak kabul etmişlerdir.<sup>42</sup> Daha sonra tarikat, alevî inancını oluşturan Hz. Ali ve on iki imamları esas

<sup>38</sup> Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Lisâni’l-‘Arab, Beyrut, trz., c. III, s. 354-355.

<sup>39</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1977, s. 65-66; İsa Doğan, *Anadolu’da Alevîliğin Doğuşu ve Samsun Alevîleri*, Kardeş Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun, 1990, s. 45-50, 87-88; a.mlf., *Türklük ve Alevîlik*, Kardeş Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun, 1997, s. 167-171; Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2011, s. 282.

<sup>40</sup> Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, Selçuk Yay., Ankara, 1996, s. 238-243; İsmail Engin, *Türkiye’de Alevîler Bektâşîler Nusayriler*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 89-90.

<sup>41</sup> Tark Mümtaz Sözenkil, *Tarih Boyunca Alevîlik*, Çözüm Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 90-92; Fırlalı, *a.g.e.*, s. 244-245.

<sup>42</sup> Kutluay Erdoğan, *Alevî-Bektâşî Gerçeği -İslamiyet’in Türkmen Tôreselliği İçinde Özümlenerek Anadolulaşması-*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000, s. 68-73.

almasının dışındaki eski Türk ve Anadolu inançlarının da bazılarını alarak oluşumunu tamamlamıştır.<sup>43</sup>

#### I.4. Dede:

Anadolu aleviliğinin sosyal ve dinî yapılanmasında temel öneme sahip kurumların en önemlilerinden birisi de, “*dedelik*”tir. XIX. yüzyılın sonlarında Anadolu’da yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm, özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sonrası, giderek artan oranda yaşanan kırsal kesimden kente göç olgusu, bu kuruma olan bağlılığı önemli ölçüde zayıflatmıştır. Ancak bu zayıflamaya rağmen dedelik kurumu, Anadolu aleviliğinin günümüze ulaşmasında birinci derecede rol oynamıştır.<sup>44</sup>

Tarihî süreçte Türkler arasında, halka yol gösteren tecrübeli ve bilgili kişilere eskiden beridir “*ata*” ve “*baba*” denmiştir.<sup>45</sup> Bu iki ifadenin ilk olarak Yesevî dervişleri hakkında kullanıldığı yine kaynaklarda gözümüze çarpmaktadır.<sup>46</sup> Daha sonraki dönemlerde ise, bu iki ifadenin yanında “*dede*” lafzı da bir saygı ifadesi olarak kullanılmış, hatta bu iki ifadenin yerine sadece dede kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Sözelimi, önceleri *Korkut Ata* denirken, şimdi ise *Dede Korkut* denmektedir. Alevîler dedelerin, Hz. Ali’nin soyundan geldiğine inanmaktadırlar. Bu sebeple de, ayrıca dedelere “*seyyid*” de denilmektedir.<sup>47</sup>

#### I.5. Musâhip:

Alevî toplumları arasında önemli bir yere sahip olan bir diğer kurum da, “*musâhiplik*”tir. Musâhiplik kavramsal olarak, “*yol kardeşliği*”, “*nasip kardeşliği*” veya “*can kardeşliği*” gibi anlamlara gelmektedir.<sup>48</sup> Bir alevînin ait olduğu toplumun gerçek bir mensubu olabilmesi ve cemaatte içtimai bir mevki sağlayabilmesi için, “*musâhipli*” hale gelmesi yani, musâhibi (yol arkadaşı) olması şarttır.<sup>49</sup> Hatta alevî geleneğine göre bu, farz olarak telakki edilmiştir. Ayrıca musâhibi olmayan birinin

<sup>43</sup> İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, s. 171-180; ; Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 290-291.

<sup>44</sup> İsa Doğan, *Anadolu’da Aleviliğin Doğuşu ve Samsun Alevileri*, s. 62-67, 138-139.

<sup>45</sup> Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara, 1996, s. 233; a.mlf., *a.g.e.*, s. 113-115.

<sup>46</sup> Süleyman Uludağ, “*Dede*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, c. IX, s. 76.

<sup>47</sup> Uludağ, *a.g.m.*, IX, s. 76.

<sup>48</sup> Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşılık Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 112-113; Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2011, s. 203.

<sup>49</sup> İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, s. 182.

*erkâna* girmesi mümkün olmadığı gibi, topluluğun resmi mensubu olabilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan her alevî, bir musâhip tutmak zorundadır.<sup>50</sup>

### I.6. Âyin-i Cem:

Alevîlerin, topluca düzenledikleri ibadet törenine “*âyin-i cem*” denmektedir. “Cem”, anlam olarak, “*toplamak, topluluk, toplantı*” gibi anlamlara gelirken; “âyin” de, Farsça bir kavram olup “*adet, töre, kanun*” gibi anlamlara gelmektedir.<sup>51</sup> Alevî ve Bektâşîler’e göre cem ibadetinin başlangıcı, Hz. Muhammed (s.a.v.) miraç dönüşü uğradığı dergâhtaki toplulukla birlikte yaptığı adına “Kırklar Cemi” de denilen ibadete dayanmaktadır ve ilk cemin başkanlığını da Hz. Muhammed (s.a.v.) yapmıştır.<sup>52</sup>

Cem töreninin birden çok özelliği onu klasik diyebileceğimiz tapınma törenlerinden farklılaştırmaktadır. Her şeyden önce, “cem”e gelenlerin birbirlerinden razı olmaları gerekir. Yani, kırgınlık, küskünlük ve düşmanlık “cem” başlamadan önce mutlaka çözüme kavuşturulmalıdır. Ayrıca “cem”e katılanların hepsi, abdestli yani temiz olmak zorundadır.<sup>53</sup> “Cem”, sadece insanın yaratıcı güce karşı günahlarının ve hatalarının af olunması yönünde tövbe etmesi değil aynı zamanda, insanın içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluğunu yerine getirip-getirmediğinin sorgulanmasıdır. Eğer bir kişi herhangi bir suç işlemişse ve suç “cem”de bulunan cemaat tarafından tespit edilmişse, “cem”i yöneten dede tarafından “dara” çekilir. Bir kişi ne kadar ağır suç işlerse işlesin, o kişi asla ölümle cezalandırılmaz. Suçu ne kadar ağır olursa olsun âyinde bulunan cemaat tarafından o kişiye verilecek en ağır ceza, onu cemaatten dışlamaktır. “Cem”de, kadınlar arkada; erkekler önde olacak şekilde halka yaparak otururlar ve kadın-erkek beraberce duâ ederler.<sup>54</sup>

### I.7. Düşkün:

Alevî toplumları arasında bir diğer önemli sosyal kurum da, “*düşkünlük*”tür. Düşkünlük, “*yol terbiyesine aykırı davranan, suçlu kimse*” anlamına gelmektedir.<sup>55</sup>

<sup>50</sup> İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, s. 112-113; a.mlf., *Anadolu’da Aleviliğin Doğuşu ve Samsun Alevileri*, s. 72; Kaplan, *a.g.e.*, s. 205.

<sup>51</sup> Süleyman Uludağ, “*Aynü’l-cem (Âyin-i cem)*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1991, c. IV, s. 257.

<sup>52</sup> Şanlı, *a.g.e.*, s. 139.

<sup>53</sup> İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, s. 189-192; a.mlf., *Anadolu’da Aleviliğin Doğuşu ve Samsun Alevileri*, s. 136.

<sup>54</sup> Fırlah, *a.g.e.*, s. 326-328; İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, s. 194.

<sup>55</sup> Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev.: Fahrettin Yiğit, Ant Yay., İstanbul, 1991, s. 72-73; Orhan Türkoğan, *Alevî-Bektâşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, Timaş

Düşkünlük kurumu, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan suçların değerlendirmesini yaparak toplumsal düzenin sağlanması önemli bir rolü üstlenmektedir. Alevilerin toplumsal hayatında “*râzılık*” konusu büyük önem taşımaktadır. Aleviliğin temel ibadeti olan “cem” ibadetine katılanlar, birbirinden razı olmadan başlamaz, önce razılık alınır. Birbirleriyle konuşmayan, dargın olanlar dedenin huzurunda mutlaka barıştırılır, barışmayanlara çeşitli yaptırımlar uygulanır. Düşkün olan kişilerin ise durumu daha farklı olup onlara bazı sert cezalar verilir, toplum tarafından dışlanır, hatta sürgüne bile gönderilebilirler.<sup>56</sup>

## II. Varto Alevilerinde Temel İnanç Esasları

### II.1. Allah’a, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Ahiret Günü’ne ve Kader-Kazaya İmân:

Yapılan inceleme ve araştırmalarda yöre insanının iman esaslarına ve İslâm’ın şartlarına olan inancının genel anlamda tam olduğu gözlenmiştir. Buna karşılık ibadetlerin ve diğer dinî ritüellerin uygulanması ve yerine getirilmesi konusunda ise, bazı aksaklıklar mevcuttur.

Varto alevilerinin genel iman anlayışı, örfî olup aktarıla gelinen bir iman biçiminde şekillenmektedir. Başka bir deyişle, anne baba, ailenin diğer paydaşları, akrabalar, okul ve çevreden alınan inanç konusundaki bilgiler içselleştirilmekte ve bir doktrin olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde tıpkı sünî kesimde olduğu gibi, Varto alevilerinin temel inanç sistemlerinin de taklide ve aktarıma dayalı olarak belirlendiği bir vakıdır. Ancak zamanla insanlar, inanç konularında ihtiyaç hissettikleri veya gereksinim duydukları konuları okuyarak, sorarak hatta internet, basın ve medya yoluyla öğrenmeye çalışmaktadır. Bu bakımdan Varto aleviliğinde aileden alınan eğitim ve terbiye ile okul ve çevreden edinilen bilgi ve tecrübe arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.

### *Varto Alevilerinin Dinî Bilgiyi Edinme/Alma Biçimi (Örnekleme):*

Dinî Bilgiyi Edinme Kaynağı	Görüşmeye Katılanların Sayısı	% lik Saptama
Aile	26	42,3
Dede	9	21,1

Yay., İstanbul, 1995, s. 338; Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, Yön Yay., İstanbul, 1990.

<sup>56</sup> Alevî-Bektâşî Klasikleri, *Kitâb-ı Dâr (Anonim)*, haz.: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007, s. 23-24; Fığlalı, *a.g.e.*, s. 310-312.

Çevre	8	20,2
Okul	6	17,4
<b>Toplam</b>	<b>49</b>	<b>100</b>

Yukarıdaki tablo, görüşmeye katılan alevîlerin dinî bilgilerini alma kaynaklarına göre dağılımlarını göstermektedir. Buna göre ankete katılan 49 kişinin 26'sı (% 42,3) dinî bilgilerini ailelerinden; 9'u (% 21,1) dedelerden; 8'i (% 20,2) çevreden; 6'sı (% 17,4) okuldan aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşmeye katılmayan veya yanıtlamayan kimse olmamıştır.

Temel iman konularından birisi olan Allah inancı veya Allah'a iman hususu, Varto alevîlerinin temel inançlarındandır. Varto alevîleri, tıpkı sünîilerin inandığı gibi Allah'a inanmakta ve O'na iman etmektedirler. Kelime-i tevhîd ve kelime-i şehâdet, Varto alevîlerinin iman dairesine girişte ön koşul olarak benimsedikleri bir kuraldır. Varto alevîleri, Allah'a olan temel inancın, ancak kelime-i tevhîd veya şehâdetle mümkün olabileceğine inanmaktadırlar.

Varto alevîleri, Allah'ı tıpkı sünîiler gibi tasavvur etmekte ve algılamaktadır. Onlar, Allah'ın varlığını, birliğini ve her şeyi yaratıp var edenin sonunda da yine her şeyi yok edecek olanın Allah olduğunda hem fikirdirler. Onlara göre, Allah'ın her şeye gücü ve kudreti yeter. Varto alevîleri, Allah'ın hiçbir sıfatını inkâr etmez ve Kur'ân'da kendisini tarif etmiş olduğu isim ve sıfatlarıyla Allah'ı tanımlamaya çalışırlar. Onlar, Allah'a olan inançlarını sık sık dillendirerek, "*Allah daha iyi bilir, Allah'ın işine karışılmaz*" diyerek, bu ulu güç ve otoriteye sürekli olarak göndermede de bulunmaktadır.

Varto alevîleri, Hz. Muhammed'den önce gönderilmiş olan bütün peygamber ve nebileri eksiksiz olarak tasdik etmektedirler. Dolayısıyla melek aracılığı ile tenzîl edilen kitaplara inanan Varto alevîleri, melek inancını da bir bakıma ispat etmektedirler. Allah tarafından gönderilmiş olan bütün peygamber ve nebiler ile onlara indirilmiş olan kitap ve sahifeler haktır ve gerçektirler. Yaptığımız inceleme ve araştırmada peygamberlik kurumu başta olmak üzere peygamberler ile ilahî kitaplara inanmadığını söyleyene rastlamadık. Aynı şekilde, temel inanç esaslarından olan Ahiret'e iman, Varto alevîlerinde yerleşik durumdadır. Onlara göre, geçici olan bu dünya hayatı mutlaka son bulacak; bundan sonra bütün insanların dünyadaki amel durumlarına göre sınıflamaların yapılacağı sonsuz bir hayat başlayacaktır. Varto alevîleri, bu hususta tıpkı sünîiler gibi düşünmektedirler.

Diğer yandan, yaptığımız kişisel görüşmelerin bir kısmında alevî kökenli kardeşlerimizin bir kısmının kader-kaza inancını kabul etmediklerini tespit ettik. Bunda kişisel görüş ve yaklaşımların yanı sıra insanların içinde buldukları koşullar, maddî imkânsızlıklar, dünyevîleşme ve siyasal birtakım olayların belirleyici olduğunu gözlemledik. Kader konusunda, Varto alevîleri Allah'ın

iradesinin belirleyici olduğunu; fakat insanın da bu bağlamda tercihleri noktasında sorumluluğu olduğunu düşünmektedirler. Bu ayrıştırma sünî gelenekte, “külli irâde” ve “cüz’î irâde” anlayışa denk düşmektedir. Varto alevîlerinde, 1966 yılına kadarki dönemde ilahî kader veya alın yazısına olan inanç daha da düşük bir seviyedeyken, bu durum 1966 yılında meydana gelen şiddetli deprem sonrası biraz daha belirleyici bir inanç unsuru olarak yer edinmeye başlamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, tabiatüstü ve sıra dışı meydana gelmiş olan bazı tabiat olaylarının, insanların dinî inanç ve bakış açılarını ciddi bir şekilde belirlediği ortaya çıkmaktadır. Bugün itibarıyla Varto alevîlerinde kader-kazaya iman edenler olduğu gibi, doğrudan bu inancı inkâr edenler ya da kabul etmeyenler de mevcuttur.

Varto’da alınan eğitim-öğretim, yöre alevîlerinin inanç konularına yaklaşımlarını büyük ölçüde tayin ettiği bir gerçektir. Yaptığımız görüşme ve araştırmalara göre Varto alevîlerinden, Allah’a, meleklerle, peygamberlere, kutsal kitaplara, Ahiret Günü’ne ve kader-kazaya iman edenlerin ilkokul mezunu olanların oranı % 42,6 iken; bu durum lise ve dengi okul mezunlarında % 57,4’ü bulmaktadır. Bu sonuç, üniversite mezunlarında daha bilinçli bir hal almaktadır. Bu da gösteriyor ki, insanların aldıkları terbiye ve edindikleri eğitim ve hayat telakkisi ile genel inançları arasında sarsılmaz bir bağ vardır. Bu ilişki, ömür boyu devam eden bir süreci ifade etmektedir.

***Varto Alevîlerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı (Örneklem):***

<b>Eğitim Düzeyi</b>	<b>Katılım Sayısı</b>	<b>% lik Saptama</b>
İlkokul-Ortaokul	26	42,6
Lise-Üniversite	37	57,4
<b>Toplam</b>	<b>63</b>	<b>100</b>

Genel alevî anlayışa paralel olarak Varto alevîlerinde *Allah, Muhammed-Ali* sıralaması veya bu sıralamaya olan hassasiyet ön plandadır.<sup>57</sup> Allah her şeydir, Her şeyin başlangıcıdır; Muhammed O’nun elçisi ve Ali’nin de selefidir; Ali ise bir rehber ve haleftir.<sup>58</sup> Bu anlamda Kur’ân’dan kendilerini destekleyen ayetleri de delil kullanan Varto alevîleri, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hz. Ali’ye yönelik kullanmış olduğu hadisleri de beyan etmektedirler. Zira Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’ye olan

<sup>57</sup> Alevî-Bektâşî Klasikleri, *İlm-i Câvidân*, haz.: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008, s. 47-48.

<sup>58</sup> Alevî-Bektâşî Klasikleri, *İlm-i Câvidân*, s. 48.

akrabalığı duyulan bu sevgi ve heyecanı daha da artırmaktadır. Varto alevîleri, Hz. Peygamber'den hadisler okumakta olup, onun ismi telaffuz edildiği sırada sürekli olarak salâvat getirmektedirler. Varto alevî anlayışına göre, “Allah-Muhammed-Ali bir bütün ve nur”dur.

Varto alevîleri, geleneksel alevî inancına uygun olarak amelî mezheplerden Hanefiliği benimsemektedirler. Ancak, onların ibadet anlayışları ile uygulamalarının Hanefilikle örtüşüp örtüşmediği, son tahlilde tartışmalıdır.

### II.2. Varto Alevîlerinin Kur'ân'a Bakışı:

Varto alevîleri, Kur'ân'a hiç bir şüphe ve tereddüt duymaksızın inanmaktadırlar. Varto alevîleri, Kur'ân söz konusu olduğunda, “*O, bizim baş tacımız; Kur'ân, kitabımızdır; O, bizim her şeyimizdir*” demektedirler. Varto alevîlerinde, Kur'ân'a saygı esastır ve Kur'ân kutsaldır.

Varto alevîleri, Türkiye'de bazı alevî yörelerde dile getirildiği üzere Kur'ân'ın eksik olduğu veya bir kısmının saklandığı biçimindeki görüşe yakın durmamaktadırlar. Kur'ân'ın değiştiği dolayısıyla da aslını ve orijinalliğini koruyamadığı tarzındaki bakış açısı, genel olarak Varto alevîlerinde bulunmamaktadır. Varto alevîliğinde, Kur'ân'ın tahrif edildiği şeklindeki genel alevî inancıyla dirsek teması sağlayacak bir görüşe rastlayamadık. Onlara göre, Kur'ân, Allah tarafından meleği aracılığı ile peygamberine inzal edildiği biçimiyle aslını korumakta ve sadra şifa olmaktadır. Varto alevîlerinin, Kur'ân konusundaki bu aşırı saygınlık ve hassasiyetine rağmen, alevî kesimde çokça okunmamaktadır. Daha çok cem ayinlerinde, duâlarda ve ölü definlerinde okunmaktadır. Varto alevîleri, cem ayinlerinde Kur'ân'dan kesitler ve pasajlar okuyarak törenlerini ikame etmektedirler. Alevî evlerinde Kur'ân okunmamasına karşılık, Kur'ân'ı duvarlarda asılı bulundurma bir gelenek halini almıştır.

Yine, gerek yaptığımız incelemelerde gerekse de ikili görüşmelerimizde yörede yaşayan alevîlerin, Kur'ân'ın içeriğine/hükümlerine dönük fazla derecede bilgi sahibi olmadıklarını gözlemledik. Buna göre Kur'ân'ı okumayan bazı Varto alevîlerinin, onun hükümlerine aşırı derecede yabancı oldukları gerçeğiyle karşılaştık. Bu kişiler, Kur'ân'ı bilmedikleri gibi, onu öğrenmek için herhangi bir gayret göstermemektedirler. Arapça'yı iyi bilmeyen bazı kişilerin, konuya duygusal ve pragmatist yaklaşıtlarını keşfettik. Yaptığımız görüşme ve sohbetlerde, kadınların erkeklere oranla daha çok Kur'ân'a inandıklarını tespit ettik. Genel kanaate göre, Varto alevî kadınları arasında Kur'ân'a inanmayan hiç kimsenin olmadığı; ancak bizlerin, yaz mevsimi olması dolayısıyla karşılaşamadığı ve görüşemediği az bir insan grubunun ise, hiçbir şekilde Kur'ân'a inanmadığını sadece görüştüğümüz insanlardan iktibasla öğrenebildik. Bu grubun tutumunu belirleyen en



önemli bakış açısının ise, “*Kur’ân’dan, Ehl-i Beyt ile alakalı ayetler çıkartılmıştır*” biçimindeki yaklaşım tarzlarının etkili olduğunu saptayabildik.

### II.3. Varto Alevîlerinde Dinî Pratikler (İbadetler):

İslâm dininin gerek inanç gerekse de ibadet konularındaki her meselede daima Kur’ân’a müracaat eden alevîlerin kendi anlayışlarına göre Kur’ân’ı yorumladıkları görülmektedir. Onlara göre, İslâm dininde ibadetin ne şekilde ve ne zaman yapılması icap ettiğini ilahî emirle ispat etmek gerekmektedir. Kur’ân’da ibadetlerin şekli ve zamanı hakkında bütün ayrıntılarıyla bilgi bulmak mümkün olmadığı için, bunlar Peygamber’in kavli ve fiilî sünnetleriyle tespit edilmiştir. Ancak sünnetlerin ve hadislerin Muaviye ve Emevîler zamanında bozulduğunu ve tahrif edildiğini iddia eden alevîlerin, ayetleri te’vîl ederek ve yorumlayarak her şeyi Kur’ân’da aradıkları görülmektedir.<sup>59</sup>

Varto alevîlerinin benimsediği ibadet anlayışı çerçevesinde şu üç temel esas üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir:

i. Varto alevîlerine göre, Allah’ın, bütün peygamberlerine tebliğ ettiği din aynı olduğu için, bütün semavî dinlerin inanç ve ibadet esasları da aynıdır ve benzerdir.

ii. Varto alevîlerinin ibadet sistemlerinde dikkati çeken ikinci temel unsur, ibadetlerin gösterişten uzak riyasız ve gizli yapılmasıdır. Bu itibarla alevîler ibadetlerini gece kendi evlerinde ya da cem evinde yapmaya büyük bir özen ve hassasiyet göstermektedirler.

iii. Varto alevîliğinin ibadet anlayışında benimsediği bir diğer yöntem ise, ibadetlerini genelde kendi dil ve şivelerinde yapmaya gayret etmeleridir. Onlara göre ibadetin belli bir şekli olmadığı gibi, aynı şekilde onun dili ve şivesi de olmaz. İbadet halinde veya cemde her alevî, kendi dilinde istediği biçimde duâ ve yakarıшта bulunabilir, temennî tutabilir.

Öyle anlaşılıyor ki, yukarıda Varto özelinde alevîlerin ibadet anlayışları ile ilgili sıralamaya çalıştığımız temel esasların, genelde Türkiye alevîliğinde de benimsenen ibadet ilkeleri olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.

Varto alevîlerinin ibadet telakkisinde dikkati çeken en önemli özellik ise, geleneksel alevî anlayışında olduğu gibi ibadetleri tam bir huşu ve samimiyet içinde eda etmedir.<sup>60</sup> Çünkü onlara göre elden, dilden ve belden gelebilecek bütün kötülük ve olumsuzluklardan teberrî eylemek, Allah’a yaklaşmak ve saygıyı ihmal etmemek ibadetin özünü ve temelini oluşturmaktadır.

<sup>59</sup> İsa Doğan, *Türklük ve Alevîlik*, s. 189-190; Mehmet Yazıcı, *Alevîlik (Alevî Değişlerinin ve Güllanglarının Sosyolojik Analizi)*, Çıra Yay., İstanbul, 2011, s. 127-130.

<sup>60</sup> Alevî-Bektâşî Klasikleri, *İlm-i Câvidân*, s. 52-53.

### III.3.a) Namaz:

Varto alevîliğinde benimsenen namaz anlayışı, sünîlerin benimsediği namaz şeklinden tamamen farklıdır. Onlar, namazlarını daha çok duâ ve yakarış mahiyetinde algılayarak eda etmektedirler. Varto alevîleri, namazlarını dedenin başkanlığında diz üstü oturarak kılmaktadırlar. Bir de, halkacık adını verdikleri bir namaz biçimi daha vardır ki, bu namaza iki ozan saziyle eşlik etmektedir. Öyle görünüyor ki, Varto alevîleri, klasik alevî anlayışına uygun olarak saz eşliğinde kılınan halkacık namazı ile sabah-akşam yapmış oldukları duâ ve yakarışları namaz ibadeti olarak uygulamaktadırlar.

Namaz ibadetini bir duâ, niyaz ve yakarış olarak algılayan Varto alevîlerinin bu durumu, eğitim seviyesine göre de değişiklik arz etmektedir. Sözgelimi, Varto alevîlerinden ilkokul mezunu olanların % 40'ı namaz ile niyazı aynı şeyler olarak kabul ederken, bu oran ortaokul mezunu olanlarda % 70'e çıkmaktadır. Aynı şekilde lise ve dengi okul mezunu olanların % 70'i namaz ile niyazı aynı şeyler olarak kabul ederken, bu oran üniversite mezunu olanlarda daha da azalmakta ve %30'lara kadar gerilemektedir. Bu da bize gösteriyor ki, geleneksel alevîliğin savunduğu namaz ile niyazı aynı şeyler olarak görme eğilimi, araştırma sahamızdaki Varto alevîlerinde de kabul gören bir durumdur.

Bunun yanı sıra Varto alevîleri, genel anlamda namazın farz bir ibadet olduğunda müttefiktirler. Beş vakit namazı, yukarıda aktardığımız biçimde eda etmeye çalışan Varto alevîleri, cuma namazı konusunda oldukça eksik görünmektedirler. Yaptığımız görüşme ve incelemelere göre Varto alevîlerinin % 80'i hiçbir biçimde cuma namazı kılmamaktadır. Kılanlar ise, asimile olan ya da sünî muhitlerde iskân edinen ve zamanla onlara benzemeye çalışan kimselerdir. Araştırmalarımız esnasında, cuma namazı konusunda Türkiye'nin değişik muhitlerinde rastlanıldığı şekliyle korku, endişe ve tehdit algısıyla cumaya giden ya da cuma namazı kılan bir Varto alevîsiyle karşılaşmadık.

Varto'da alevî köylerinde camiler yoktur. Başka bir deyişle, merkez dışında camisi açık olan bir alevî köyü bulunmamaktadır. Sadece sünîlerin olduğu ve yaşadığı köy ve beldelerde camiler faal durumdadır ve hizmet vermektedir. Ayrıca alevî kökenli köy sakinleri ve muhtarları, hiçbir şekilde müftülükten bir din görevlisi ya da imam-hatip talep etmemişlerdir. Alevî köylerindeki dinî görev ve uygulamaları ile cenaze ve defin işlemlerini, o köylerde bulunan alevî dedeleri ya da Merkez Pir Sultan Abdal Kültür Derneği ve Cemevi yetkilileri ifa etmektedirler. Sözgelimi, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği ve Cemevi Başkan Yardımcısı ve Saymanı Kerem Akdağ, Çaylar ve Omcalı Köyleri'ndeki bazı dinî uygulama ve işlemlerin kendisi tarafından ifa edildiğini bizlere ifade etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki,

Varto'nun alevî köylerinde bulunan bazı taziye evleri, aynı zamanda alevî gelenek ve göreneklerinin icra edildiği birer cemevi olarak da kullanılmaktadır.

Varto merkezinde sadece bir tane cemevi bulunmaktadır. İlçedeki alevî nüfus oranına göre değerlendirildiğinde, bugün itibariyle bunun yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Varto'nun kırsaldaki köylerinde de cemevleri bulunmaktadır. Nitekim Varto'ya bağlı Oğlakçı, Görgü, Köprücük, Onpınar ve Gölyayla Köyleri'nde cemevleri bulunmaktadır. Köylerdeki cemevleri, aynı zamanda birer “*taziye evi*” olarak da kullanılmaktadır.

Varto alevîleri, cem törenlerine iştirak etmektedirler. Cemler, kadınlı erkekli karışık olarak icra edilmektedir. Bu törenlerde, Kur'ân'dan pasajlar okunmakta, duâ ve niyazlar ile yakarışlarda bulunulmaktadır. Cemin vakti, cemaatin talep ve katılımına göre değişmekte/şekillenmektedir. Saz eşliğinde semâh da yapılmaktadır. Bilinen geleneksel alevî anlayışın uygun olarak cemi, dede idare eder; küskünler, dargınlar ve düşman olanlar ceme katılamazlar. Ceme girişte, taraflardan mutlaka helallik alınmasına özen gösterilir. Varto Pir Sultan Abdal Kültür Derneği ve Cemevi'nde, cem âyinleri daha çok kış döneminde yoğun olarak kutlanmaktadır. Yaz ve bahar döneminde insanların meşguliyetleri arttığından, haliyle törenlere katılım da az olmaktadır.<sup>61</sup>

Öte yandan yaptığımız görüşmeler esnasında bazı alevîlerin, ibadet ve sosyal etkinliklerini devam ettirebilmek için cem evlerinin kurulması ve yaygınlaştırılmasına ilişkin taleplerine de şahit olduk. Fakat aynı kişiler, cemevi bir tarafta; cami de diğer tarafta olur mu? biçiminde toplumsal infiale yol açabilecek bazı endişe ve kaygılarını dile getirmekte olup, bu durumu açıkça bizimle paylaşmışlardır. Varto alevîleri için cemevleri, kendi ibadet ve itaatlerini icra ettikleri kutsal mekân olması dolayısıyla büyük bir değer taşımaktadır. Hatta onlara göre, Hz. Peygamber'in ilk meclisleri (suhfe) cemevlerinin temelini oluşturmaktadır.

Müftülük üzerinden yaptığımız başka bir araştırmada ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca bazı alevî köylerine imam-hatiplerin tayin edildiğini ve bunların din görevlisi sıfatıyla görev ve hizmet yaptıklarını da tespit ettik. Sözelimi, Varto ilçe merkezine 10 km uzaklıkta bulunan Omcalı Köyü (Kıranık), bu köylerden birisidir. Omcalı Köyü İmam-Hatibi Nedim Çetinkaya ile yaptığımız görüşmede Omcalı Köyü'ne gitmediğini; zaten görevli için herhangi bir lojman veya evin, köy sakinleri ve muhtarca tahsis edilmediğinden bahsetmektedir. Köy halkından görüştüğümüz bazı kimseler de, alevî olduklarından dolayı sünnî bir imam-hatibe ihtiyaçlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bu anlamda, köy muhtarı veya yönetimi tarafından müftülükten herhangi bir imam-hatip talebinde de bulunulmamıştır.

<sup>61</sup> Alevî-Bektâşî Klasikleri, *Erkânname I*, haz.: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007, s. 23-24.

Bu durumu Varto İlçe Müftüsü Mehmet İzci ile müzakere ettiğimizde, Omcalı Köyü'nün eskiden beri alevî kökenli bir köy olduğunu ve aslında caminin de o köye yakın alanda bir Jandarma Karakolu'nun inşa edilmiş olmasından ötürü bulunduğunu tarafımıza ifade etmiştir. Kendilerinin olaydan haberdar olduklarını, İmam-Hatip Nedim Çetinkaya'nın başka bir kadroya görevlendirildiğini ve durumu bir ilgi yazı ile önce İl Müftülüğü'ne daha sonra da Diyanet İşleri Başkanlığı'na ilettiklerini; dolayısıyla da, lojmanı olmadığı için Omcalı Köyü'ndeki caminin kapatılacağını ve imam-hatip kadrosunun geri çekileceğini sözlerine eklediler.

### II.3.b) Oruç:

Varto alevîlerinin benimsediği temel ibadetlerden birisi de, oruçtur. Varto'da oruç genel olarak Ramazan ve Muharrem aylarında tutulmaktadır. Varto alevîleri içerisinde Ramazan orucunu az sayıda tutanlar olduğu gibi, kahir ekseriyetle tutmayanlar çoğunluktadır. Varto alevîlerinin, genelde yaşlıları oruç tutmaktadır; bu anlayış gençler arasında oldukça düşük bir oranda seyretmektedir.

Varto alevîleri, Muharrem ayında on iki gün oruç tutmaktadırlar. Bu orucun, on iki imam adına yerine getirilmiş olduğuna inanmaktadırlar. Bu oruçta büyük kazanda aşure yapılır ve oruçlu olanlara dağıtılır. Varto alevîlerinin bir kısmı, Muharrem orucunu sahorsuz tutmaktadırlar. Ayrıca onlarda Muharrem ayının başında, ortasında ve sonunda üç gün oruç tutmak sevap olarak kabul edilmektedir.<sup>62</sup>

Varto alevîlerinin bazısında, Hızır orucuna da rastlanmaktadır. Varto alevîliğinde Hızır orucu, genel olarak Muharrem orucundan sonra tutulmaktadır. Geneli olmasa bile, yörede bu oruca riayet eden alevîler bulunmaktadır. Kadınlar, oruç ibadetinin eda edilmesi konusunda, erkelerden daha fazla gayretlidirler. Öyle ki, kadınların %60'ı Hızır orucunu devamlı tuttuğunu belirtirken bu oran, erkeklerde %50'ye gerilemektedir. Söz konusu ibadeti, eğitim düzeyi değişkenine göre değerlendirdiğimizde ise, tüm eğitim düzeylerinde deneklerin Ramazan orucuna nispeten Hızır ve Muharrem orucuna daha fazla önem verdiğini gözlemlemekteyiz. Bazı alevîlere göre ise, perşembe ve cuma günleri de oruç tutmak sevaptır. Varto alevîleri, yapılan adaklar için ayrıca adak orucu da tutmaktadırlar.

Varto alevîleri, oruçlarını Kerbelâ'ya denk gelen Muharrem ayında tutmaya büyük bir özen ve hassasiyet göstermektedirler. Onlar, Kerbelâ'nın acısını hissetmek ve matemini tutmak adına, bu günlerde oruç tutmanın yanı sıra su içmezler, et yemezler, eğlence yapmazlar; Hz. Hüseyin'nin acı ve ızdırabını paylaşabilmek için yerlerde yatarlar, üstlerini başlarını yırtarlar, tıraş olmazlar, temizlik yapmazlar, hatta aşurede kullanılan malzemelerden alıp kullanmazlar.

<sup>62</sup> Emine Öztürk, *Dinî ve Kültürel Rütüelleriyle Caferîlik*, Rağbet Yay., İstanbul, 2011, s. 49-51.

### II.3.c) Zekât ve Sadaka:

Varto alevîlerinde, değişik şekilde de olsa bir tür zekât ve sadaka uygulamalarıyla karşılaşmaktayız. Varto alevîleri, zekât ve sadakayı, gerçekte dinin ve Kur'ân'ın bir emri olmasından ziyade daha çok sosyal ve kültürel bir yardımlaşma aracı olarak algılamaktadırlar. Varto alevîleri, zekât ve sadakalarını dedelere vermektedirler. "Hakkullâh" adı altında gerçekleştirilen bu uygulama, herhangi bir para veya mal cinsindedir. Fitre de, bu şekilde verilmektedir. Sadakalar ise, fakir alevî insanlara pay edilmektedir.

Zekât ve sadakaların miktarları, insanların ekonomik güç ve seviyelerine göre farklılık arz edebilmektedir. Mali ve ekonomik gücü yerinde olanlar, rutin olarak zekât ve sadakalarını fakirlere vermeye çalışmaktadırlar. Bunun yanında, doğrudan cemevine bağışta bulunan alevî kardeşlerimiz de mevcuttur.

### II.4.d) Hac (Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhını Ziyaret):

İslâm'ın beş şartından birisi olan hac ibadeti hakkında Varto'da, Hacı Bektâş-ı Velî türbesini ziyaret etmekle yerine getirilmiş olabileceğini düşünenler olduğu gibi, Kâbe'nin ziyaret edilmesi gerektiğini düşünenler de mevcuttur. Hacı Bektâş-ı Velî türbesini ziyarete gidenler olduğu gibi, Varto'dan hac ibadetini ifa için Kâbe'ye gidenler de vardır; ancak bu oran çok düşük bir seviyededir.

Varto ilçe merkezi ile alevî köylerinde bu doğrultuda türbe ve kabir ziyaretleri oldukça gelişmiş düzeydedir. Alevî kökenli insanlar, türbeleri ziyaret ederek duâ ve yakarışta bulunmakta, dilek tutmakta ve bazı yörelerde de onlar adına kurban kesmektedirler.

Bu bağlamda Varto alevîlerinin, Goşkar Baba (Yarlısı), Golakeski (Yeşil Göl), Taşlıyaka'daki türbe ve mezarlar ile Beşikkaya Köyü'ndeki Hızır Çeşmesini ziyaretleri meşhurdur. Alevî halk, kendi durumuna uygun olarak yılın belli gün ve zamanlarında bu kutsal ve saygın mekânları ziyaret etmektedir. Bu da bize, yöre alevîlerinde kabir ve türbe ziyaret anlayışının benimsendiği ve uygulandığına ilişkin somut bir delil sunmaktadır.

## C. VARTO ALEVİLERİNDE DİĞER BAZI SOSYAL-TOPLUMSAL ÂDET-GELENEKLER

### I. Bazı Alevî-Halk İnançları

Varto yöresinde hem dinî hem de örfî (geleneksel) birtakım ibadet ve sosyal-toplumsal etkinlikler bulunmaktadır. Söz konusu bu inanç, örf ve âdetlerin bazıları hal-i hazırda devam etmekte olup bir kısmı da, değişik sebep ve etkenler dolayısıyla değişikliğe uğramıştır. Tarihi ve sosyolojik bir çıkarsamada bulunmak gerekirse,

gerçekte alevî kesim sünnî kesimden daha çok kendi inanç, tutum, anlayışlarına bağlı kalmıştır. Aslında Varto alevîliğinde dinî ve Kur'ânî anlayış ve tutumlardan daha çok örfî, geleneksel ve sosyal-toplumsal anlayış tarzlarının daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

### **I.1. Nişan, Düğün ve Evlilik:**

Sosyolojik bir gerçek olarak, Varto ilçesinde evlenecek olan gençler birbirini görmeden, eskilerin deyişiyle görücü usulüyle ve büyüklerin kararıyla evlendirilirken; bugün ise gençlere sorulmakta, hatta çoğu zaman gençlerin tercihine göre hareket edilmektedir. Bu durum farklılık arz etmeksizin hem sünnî hem de alevî çevrelerde bu şekilde uygulanmaktadır. İlçede başlık parası uygulaması kısmî olsa da devam etmektedir. Ancak düğünden önce genelde akraba arasında yapılan söz kesme töreninde gelin için bazı altın takılar talep edilmektedir. Erkek tarafı da, gücü nispetinde bu talebi karşılamaya çalışmaktadır.

İlçe genelinde olduğu gibi alevîler arasında da düğüne davet etmek için bazı hediyeler gönderilmektedir. Özellikle kız tarafına gömlek, çorap (patik), yazma, havlu, ayakkabı vb. giyim eşyası hediye edilmektedir. Buna yörede, “düğün takısı” denmektedir. Kendisi bu türden bir hediye ile düğün törenine davet edilen kimse, mutlaka başka bir hediye ile bu merasime icabet etmektedir. Günümüzde düğüne davetler genelde davetiye ile yapılmaya başlanmıştır. Düğünlerde genelde davul-zurna çalınmakta ve halaylar çekilmektedir. Aynı zamanda saz da bulunmaktadır. Varto alevîleri, düğünlerinde mutlaka saz bulundurmaktadırlar. Nikâh kıyma işi ise, cemevinde “dede” tarafından gerçekleştirilmektedir.

### **I.2. Cenaze ve Defin:**

Varto alevîlerinin cenaze ve defin işlemleri, geleneksel alevî anlayışıyla birebir örtüşmektedir. Merkezde ölen bir alevînin cenaze namazını, cem evinde imam-hatip kıldırmaktadır. Köylerde ise, şayet cenaze namazı kıldırabilecek biri bulunursa, sünnî imam-hatip çağırılmamaktadır. Bazısında ise, böyle bir ayırım gözetilmemektedir. Yaptığımız araştırma ve inceleme örneklemelerine göre alevî muhitlerin hiç birisinde, sünnî kesimden gizli tutulacak veya onlardan farklı olabilecek bir uygulamaya rastlayamadık. Ölüye, Kur'ân okumasını iyi bilen birisi okur ve duâ ve niyazda bulunur. Cenazenin yıkanma ve kefenlenme işlemleri, aynen sünnî kesimde olduğu gibidir. Varto alevîleri genel olarak cenaze namazlarını, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği ve Cemevi'nde kılmaktadırlar. Cemevi'ndeki cenaze namazlarına sünnî cemahtan da katılımlar olabilmektedir.

Ölünün toprağa verildiği günün akşamı, cenaze yakınları tarafından yasa gelenlere ikramda bulunmaktadır. Yasta, genelde duâ edilir, niyazda bulunur;

kısmen de Kur'ân'dan örnekler verilip tefekkür yapılır. Ölünün bağışlanması için yakarışta bulunulur.

### I.3. Bayramlar:

Bilindiği üzere alevilikte bayram kutlamaya bir hayli önem verilmektedir. Araştırmamız sırasında Varto alevîlerinin genel olarak Ramazan orucunu tutmadıklarından dolayı, Ramazan Bayramı'na karşı biraz çekimsiz kaldıklarını tespit ettik. Varto alevîleri, Ramazan Bayramı'nda genellikle cem evine giderler, konu-komşuyla bayramlaşırlar; mezarlığa gidip duâ ve niyazda bulunurlar ve ölülerine "Fatihâ" okurlar.

Kurban bayramının biraz daha önemli görüldüğü Varto alevîliğinde, kesilen kurbanla birlikte kişinin kötü duygularının da yok edildiğine inanılmaktadır. Toplum, o kişinin elinden ve belinden emin olmalıdır. Varto alevîleri içerisinde kurban ibadetini yerine getirenler olduğu gibi, sayıları az da olsa buna karşı olanlar veya kısmî olarak uygulayanlar vardır.

Nevruz bayramı, her yılın 21 Mart günü kutlanmaktadır. Hz. Ali'nin doğum günü olduğuna inanılan bu günde şeker-şerbet dağıtılmakta, deyişler-buyruklar okunmakta, semâh yapılmakta ve Sultan Nevruz Bayramı Kurbanı diye isimlendirilen bir kurban kesilmektedir. Bütün bayramların sultanı olarak kabul edilen Nevruz, yörede (Varto) baharın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

### *Varto Alevîlerinin Kurbanla İlgili Tutumları (Örnekleme):*

Kurban	Sayı	% lik Saptama
Evet	26	55,0
Bazen	9	23,6
Hayır	8	21,4
<b>Toplam</b>	<b>43</b>	<b>100</b>

Yukarıdaki tablo, deneklerin kurban bayramındaki kurban kesmekle ilgili tutumlarını göre dağılımlarını göstermektedir. Buna göre ankete katılan 43 kişinin 26'sı (% 55,0) her sene kurban kestiklerini ifade ederken; 9'u (% 23,6) "bazen" şikkını işaretlemiş; 8'i (% 21,4) ise kurban bayramında kurban kesmediklerini belirtmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, kurban ibadeti konusunda Varto alevîlerinin, ufak tefek bazı farklılıklar olsa da geleneksel alevî din anlayışıyla aynı istikamette yol aldıklarını söylemek mümkündür.

#### **I.4. Hıdırellez Şenlikleri:**

İlçedeki en önemli kültür faaliyetlerinden birisi de, Hıdırellez Şenlikleri'dir. Hıdırellez Şenlikleri, yöredeki bazı sünnilerce de kutlanmakla beraber, genellikle yöre alevîlerince büyük önem verilerek her yıl düzenli olarak kutlanmaktadır. Mayıs ayının ilk haftasında kutlanan Hıdırellez, bölge alevîleri için kutsal bir gün olarak telâkki edilmektedir. Hıdırellez Şenlikleri'nin olacağı gün erkek, kadın, çoluk-çocuk herkes, önce mezarlıkta sonra da cem evinde toplanırlar.

Hıdırellezi, bazı köyler kendi aralarında kutlarken, genelde yakın köyler birlikte kutlamaktadırlar. Kadınlar, mezarlığa gelirken yanlarında yiyecek-içecek getirirler ve burada sofraya kurulur. Öncelikle mezarlar ziyaret edilir, mezar başlarında Kur'ân okunur. Hıdırellez, yöresel halk oyunları ve daha başka eğlencelerle bir panayır günü görünümünü vermektedir. Âdetlere göre Hıdırellez günü yeşil herhangi bir şey kesilmez, yenmez ve kullanılmaz.

#### **I.5. Göz Değmesi (Nazar):**

Varto alevîleri, genel anlamda nazara inanmaktadırlar. Mavi ve yeşil gözlülerin; halk deyişiyle çakır olanların ve hasetçilerin, genel olarak nazarlarının olabileceğine inanılmaktadır. Nazardan korunmak ya da uzak durmak için, yörede bazı işlemler yapılmaktadır. Kurşun dökme, iğde ve göz boncuğu takmak bunlardan sadece bir kaçıdır. Nazardan korunmak için, zaman zaman cem evine gidilerek dedelere okutulduğu da olur.

#### **I.6. Çocuğa İsim Verme:**

Varto alevîleri üzerine yaptığımız araştırmalarda karşılaştığımız bir diğer husus da, isimlendirme ya da ad vermedir. Varto alevîlerinin kahir ekseriyetinde isim konusunda büyük bir titizlik görülmektedir. Alevîler, çocuklarının isimlerinin daha çok Ehl-i Beyt ve On İki İmam'ın isimlerinden olmasına hassasiyet göstermektedirler. Aynı şekilde, bölgede ün yapmış, saygın ve kutsal kabul edilen yatır isimleri ile büyük ve yaşlı alevî dedelerinin isimleri de yeni doğan çocuklara verilmektedir. Erkek çocuklarına en çok verilen isimler arasında Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin, Ali Haydar, Ali Osman, Mehmet Ali, Hasan Ali, Cafer ve Hıdır gibi dinî ve tarihî kökene sahip isimler yer almaktadır. Kız çocuklarına da Ayşe, Ayşegül, Fatma, Fâtıma, Zeynep, Gülcan ve Bircan gibi, hem tarihî hem de yörede saygın ve değerli addedilen isimlerin verilmiş olması dikkat çekicidir.

### **II. Diğer Bazı Sosyal-Toplumsal Sorunlar**

#### **II.1. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Karşı Tutum:**

Varto alevîleri üzerinde yapılan araştırma ve incelemeye göre kendilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında genel anlamda olumsuz bir tutum içinde



olduklarını gözlemledik. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, muhatap aldığı kesim ve götürdüğü hizmetlerin, bunda birincil dereceden belirleyici olduğunu saptadık.

Aynı durum Diyanet merkez teşkilatının taşradaki uzantısı olan Müftülük için de geçerlidir. Varto alevîleri, genelde Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan özelde ise İlçe Müftülüğü'nden kendi istek ve taleplerine yönelik hizmet ve uygulamaları tedarik edemediklerini düşünmektedirler. İlçe Müftülüğü'nün organize ettiği bütün programlara davet edildiklerini paylaşan alevîler, son tahlilde bu programlarda kendi dinî duygu, düşünce ve yaklaşımlarını tatmin edecek içeriklere ulaşamadıklarını kaydetmektedirler.

Hem Diyanet İşleri Başkanlığı'nda hem de İlçe Müftülüğü'nde mutlaka bir alevî temsilcisinin bulunması gerektiğini ifade eden yöre alevîleri, hizmet ve sorumluluğun ancak bu şekilde daha rahat ve verimli olarak icra edilebileceğini düşünmektedirler. Varto alevîleri, aynı düşünce ve kanılarını üniversiteler için de paylaşmaktadırlar.

### **II.2. İmam-Hatip Liselerine Karşı Tutum:**

Varto alevîleri, ilçelerinde İmam-Hatip Lisesi'nin bulunmasını hiçbir şekilde garipsememekte ve olaya toplumsal bir ihtiyaç olarak bakmaktadır. Görüştüğümüz alevîler, İmam-Hatip Liseleri'nin bu insanların okulları olduğunu, geçmiş dönemlerde birçok sıkıntılara maruz kaldıklarını; hatta kendi ibadethaneleri olan cem evleriyle kaderlerinin ortak olduğunu düşünmektedirler.

Varto alevîlerinin bu olumlu ve rahatlatıcı görüşlerine rağmen, genel olarak çocuklarını İmam-Hatip Liseleri'nin dışında kalan diğer dengi okul ve liselere gönderdikleri gözden ırak kalmamaktadır. Bu durum kendilerine hatırlatıldığında ise, bunun ayrıştırıcı bir mantık gözetilerek yapılmadığını; tam aksine kişisel görüş, düşünce ve beklentilerden hareketle varlık bulduğunu iddia etmektedirler. Varto alevîleri çocuklarını, daha çok Anadolu Lisesi ya da Fen Lisesi gibi okullara göndermekte veya yönlendirmektedir.

Aslında gerçekçi olmak gerekirse, aynı uygulama ve bakış açısının sünî kesimde de olduğunu söylemek mümkündür. Zira çocuklarının iyi ve kaliteli bir eğitim alması gerektiğini düşünen kimi sünî veliler de, gelecek açısından çocuklarını yukarıda isimlerini bahsetmiş olduğumuz liselere göndermektedirler.

### **II.3. Sünnîlere Karşı Tutum:**

Son dönemde birbirlerini çok farklı gören iki topluluk üyeleri, ortak noktalarının farklılıklardan daha fazla olduğunu keşfederek sosyal bütünleşme sürecini başlatmıştır. Ancak, bu bütünleşme süreci bir takım çıkarıcı çevrelerin hoşuna gitmemiş ve bu çevrelerin kışkırtmaları sonucu Maraş, Çorum ve Sivas gibi illerde çıkartılan bir takım gerginliklerle belki de, iki topluluk arasında

kapanmayacak yaralar açılmak istenmiştir. Bu gibi olaylar, iki topluluk arasında bütünleşmenin ülkemiz açısından ne derece önemli bir husus olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Varto özelinde mesele incelendiğinde, alevî kesim ile sünî kesim arasında hiçbir çatışma söz konusu değildir. Alevîler, kendi dinî inanç, tutum, görüş ve âdetlerini açıkça ve rahatça icra edip uygulayabildikleri gibi, diğer tarafta yani sünî kesimde de aynı rahatlık ve şeffaflığı saptayabilmek mümkündür. Alevîler, sünîlerden kız almakta ve vermektedirler. Aynı şekilde sünîler de alevî kökenli kızlara talip olabilmektedirler. İki kesim arasında bu anlamda hiçbir sıkıntı yaşanmamaktadır. Aynı durum cenaze ve bayramlar için de geçerlidir. Varto'da alevîler, sünîlerin cenazelerine iştirak edebildikleri gibi, sünîler de alevîlerin cenazelerine katılabilmektedirler. Belki de Varto, son dönemde Türkiye'de bu tarz uygulamaların sorunsuz ve zararsız bir şekilde yaşandığı özel bir mekândır denilebilir.

#### **II.4. Alevî Çalıştaylarına Karşı Tutum:**

Varto alevîleri, genel manada mevcut siyasî iktidarın başlatmış olduğu alevî açılımlarından pek fazla ümitli değildir. Yaptığımız görüşmelerde alevî kökenli insanların bu duruma ve uygulamaya olumsuz baktıkları; nihayetinde de sonuç alınmayacağı veya sadra şifa olamayacağı kanaatinde olduklarını çıkarsadık.

Söz konusu çalıştaylara yönelik en büyük eleştiri, yine alevî kesimden gelmekte ve gerçek alevîlerin bu çalıştaylarda dinlenilmediğini ileri sürmektedirler. Kendilerine göre olumlu sonuçların ancak, alevî toplumunun sorunlarını bilen ve onlarla ilgilenen insanlarca karşılanabileceğini düşünmektedirler. Hatta kendi söylemleriyle ifade etmek gerekirse, çalıştaylarda alevî kesimi temsil ettiğini söyleyenlerin gerçek birer alevî olmadığını dillendirmektedirler.

Varto alevîleri, sonuç ne olursa olsun, geçmişin geçmişte kaldığını; dolayısıyla da artık ileriye bakılması gerektiğini ve buna göre düzenlemelerin yapılmasından yana olduklarını ifade etmektedirler. Çünkü kendi talep ve isteklerinin çok açık ve net olduğunu söyleyen Varto alevîleri, problemleri çözebilecek ve dertlere şifa olabilecek türden açılım ve iyileştirmeleri sabırla beklemektedirler.

#### **Sonuç ve Değerlendirme**

Bildirimizin değişik yerlerinde temas ettiğimiz üzere, Türkiye'de tek tip bir alevîlikten söz etmek mümkün değildir. Bunda, tarihî ve kültürel birtakım sebeplerin bulunmasının yanı sıra günümüzde olduğu gibi, alevîliğe bakışta çoğu zaman kendisini hissettiren siyasî yaklaşımın payı büyüktür. Dolayısıyla, ülkemizde

yaşanmakta olan aleviliği tam olarak tahlil edebilmek için, yöresel ve derinlemesine yapılacak çalışmaların sağlayacağı bulgu ve materyallere büyük ihtiyaç vardır.

Yaptığımız gözlem ve görüşmeler sonucunda Varto yöresinde yaşayan alevilerin, en azından söylem bakımından büyük oranda geleneksel aleviliği muhafaza etmiş olduklarını söyleyebiliriz. Dinî ve manevî açıdan kendilerini, Tunceli (Dersim)'deki "Kureyşan Ocağı"na bağlı addetmektedirler.

Temel inanç esasları olarak vasıflandırdığımız Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, Ahiret Günü'ne ve kader-kazaya inanç noktasında Varto alevileri ile sünnîler arasında kayda değer bir fark olmadığı ortadır. Öyle ki, yapılan görüşme ve sohbetlerde bu iman esaslarından hangilerine inanıyorsunuz diye sorulduğunda, alevilerin kahir ekseriyeti bu inançların hepsine inandığını dile getirmişlerdir. Varto'da, halk inançları da bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Nitekim Varto alevilerinin, geleneksel alevî halk-inanç formatına uygun olan; ancak yöresel bazı özellik ve nitelikleri de kendi bünyesinde eriten bazı farklı âdet ve uygulamalara da sahip oldukları belirlenmiştir.

Sosyal-toplumsal ilişkiler nokta-i nazarından bakıldığında, Muş ili Varto İlçesi'nde yaşayan alevî ve sünnî kesim arasında, geçmişten günümüze kadar, benimsenen ve kabul edilen din anlayışı ile yapılan ve hayata geçirilen temel faaliyetler açısından dikkat çeken herhangi bir anlaşmazlığın ve çekişmenin yaşanmadığını açıkça söylemek mümkündür. Bu sosyal gerçek, kendileriyle görüşmüş olduğumuz hem sünnî hem de alevî temsilcilerce her fırsatta açıkça ifade edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Varto alevileri, sosyal-toplumsal değişim ve modernleşmenin farkına vararak yaşadıkları hayata yeni bir anlam ve heyecan yüklemenin gayretine düşmüşlerdir.

Araştırmalarımız sonucunda tespit ettiğimiz bir diğer husus ise, Muş merkezinde yaşayan ve kendilerini alevî olarak tanımlayan kişilerin de, temelde Varto yöresinden merkeze göç etmiş olduklarıdır. Bu gn en büyük nedeni ise, kuşkusuz işsizlik ve deprem sonrası meydana gelen felaketlerdir. Bu manada, Muş merkezinde yaşayan alevileri de Varto alevilerinin birer parçası olarak kabul etmek gerekmektedir.

### **Teşekkür**

Bu alışma ve araştırmamız sırasındaki destek ve katkılarından dolayı, Varto Kaymakamı Sayın Tahir şAHİN'e,

Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kimya Anabilim Dalı ğretim yesi Nevin TURAN'a,

Muş Alparslan Üniversitesi İktisad ve İdar Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı ğretim yesi Murat AKTAş'a,

Varto Pir Sultan Abdal Derneği ve Varto Cemevi Başkanı-Alevî Dedesi Doğan YILMAZ'a,  
 Varto Pir Sultan Abdal Derneği ve Varto Cemevi Başkan Yardımcısı ve Saymanı Kerem AKDAĞ'a,  
 Varto Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürü Hıdır ASLAN'a,  
 Varto Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürlüğü Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni Rıza ENGİN'e,  
 Varto Merkez Atatürk İlkokulu Müdürü Remzi TEPE'ye,  
 Varto Merkez Atatürk İlkokulu Müdür Yardımcısı Servet ÇELİK'e,  
 Muş İl Müftüsü Recep UZUN'a,  
 Varto İlçe Müftüsü Mehmet İZCİ'ye,  
 Varto İlçe Müftülüğü Vaizi Mehmet Sait ALTIN'a,  
 Varto İlçe Müftülüğü İmam-Hatibi Abdüssamet ERGÜN'e,  
 Varto İlçe Müftülüğü İmam-Hatibi Nedim ÇETİNKAYA'ya,  
 Varto-Bahçelievler (Kılçık) Muhtarı İsmail HAN'a ve Mahalle Sakinlerine,  
 Varto-Oğlakçı Muhtarı Ali Hasan ŞAHİN'e ve Köy Sakinlerine,  
 Ayrıca, Varto'da değişik köy ve bucaklarda görüştüğümüz bütün kardeşlerimize çok teşekkür ediyorum.

#### Bibliyografya

- Alevî-Bektâşî Klasikleri** (2008), *İlm-i Câvidân*, haz.: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Alevî-Bektâşî Klasikleri** (2007), *Kitâb-ı Dâr (Anonim)*, haz.: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Alevî-Bektâşî Klasikleri** (2007), *Erkânâme I*, haz.: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Beşikçi** (1992), İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni -Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller-*, Yurt Yay., Ankara, 1992.
- Birdoğan** (1999), Nejat, *Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler*, (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Bozkurt** (1990), Fuat, *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, Yön Yay., İstanbul.
- Çem** (1999), Munzur, *Dersim'de Alevîlik*, Peri Yay., İstanbul.
- Doğan** (1990), İsa, *Anadolu'da Alevîliğin Doğuşu ve Samsun Alevîleri*, Kardeş Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun.
- (1997); *Türklük ve Alevîlik*, Kardeş Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun.
- Engin** (1999), İsmail, *Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler*, (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Erdoğan** (2000), Kutluay, *Alevî-Bektâşî Gerçeği -İslamiyet'in Türkmen Töreselliği İçinde Özümleterek Anadolulaşması-*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Fığlalı** (1996), Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, Selçuk Yay., Ankara.
- (1996); *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara.
- Gölpınarlı** (1977), Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve*

- Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul.
- İbn Manzûr** (trz), Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Lisâni'l-'Arab, Beyrut.
- Dierl** (1991), Anton Jozef, *Anadolu Aleviliği*, çev.: Fahrettin Yiğit, Ant Yay., İstanbul.
- Kaplan** (2011), Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Kutlu** (2006), Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Ocak** (2002), Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Öz** (1997), Baki, *Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yay., İstanbul.
- Öztürk** (2011), Emine, *Dinî ve Kültürel Ritüelleriyle Caferîlik*, Rağbet Yay., İstanbul.
- Pak** (2005), Zekeriya, *Allah-İnsan İletişimi*, İlâhiyat Yay., Ankara.
- Sarıkaya** (2011), Mehmet Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul.
- Sevgen** (1999), Nazmi, *Zazalar ve Kızılbaşlar Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, Kalan Yay., Ankara.
- Sözengil** (1991), Tarık Mümtaz, *Tarih Boyunca Alevilik*, Çözüm Yayıncılık, İstanbul.
- Şanlı** (2004), Hasan, *Dersim'de Cem*, Tij Yay., İstanbul.
- Şener** (2002), Cemal, *Osmanlı Belgelerinde Aleviler-Bektaşiler*, Karacaahmet Sultan Derneği Yay., İstanbul.
- Tuğrul** (2006), Talip, *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Türkdoğan** (1995), Orhan, *Alevî-Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, Timaş Yay., İstanbul.
- Uludağ** (1994), Süleyman, *"Dede"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.
- (1991); *"Aynü'l-cem (Âyin-i cem)"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.
- Varto** Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürlüğü. (21.08.2013).
- Varto** Kaymakamlığı İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (21.08.2013).
- Varto** Kaymakamlığı İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Arşivi Kayıtları. (22.08.2013).
- Watt** (2002), W. Montgomery, *Dinlerde Hakikat -Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım-*, trc.: A.Vahap Taşan-Ali Kuşat, İz Yay., İstanbul.
- Yaman** (1998), Ali, *Alevilikte Dedeler-Ocaklar*, Uğur Matbaacılık, İstanbul.
- Yazıcı** (2011), Mehmet, *Alevilik (Alevî Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi)*, Çıra Yay., İstanbul.